

УДК 821.161.2:82-6

А. В. ІЛЬКІВ

МІЖ ДВОХ СВІТІВ: ПОЕТИКА ІНТИМНОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

У статті досліджується поетика інтимного епістолярію Михайла Коцюбинського з позиції психоаналізу на матеріалі його епістолярного роману. Визначаються стильові домінанти епістолярної прози крізь призму імпресіоністичної манери письма й інтенційності адресанта, а також змінність наратологічних моделей у листах до двох коханих жінок письменника.

Ключові слова: лист, стильова домінанта, епістолярний роман, епістолярна проза, психоаналіз.

Мемуарна література – автобіографії, спогади, щоденники, листи – разом із художніми творами виступають тим мегатекстом, без якого неможливо досягнути творчу особистість письменника, окреслити риси його психотипу. Саме на основі такого мегатексту літературознавець С. П. Михида у докторській дисертації здійснив спробу реконструкції психопортретів письменників кінця XIX – початку XX століть, в тому числі психопортрету Михайла Коцюбинського [4].

Однак лист є не лише благодатним матеріалом для заповнення біографічних плям письменника, а й мемуарним жанром, в якому тісно переплітаються фактографічний і белетристичний елементи. Іноді цей белетристичний струмінь настільки сильний, що фактографічний матеріал перетворюється на тло, на якому розвивається біографія внутрішнього світу митця, кардіограма його емоцій і почувань. Тоді лист переростає в епістолярну прозу, а в мемуаристиці деяких письменників, зокрема М. Коцюбинського, – навіть у поезію в прозі.

Постійна присутність автора у листі і поезії – спільна точка дотику цих літературних жанрів. Її однією з перших помітила літературознавець Л. Гінзбург, перемістивши таким чином жанри мемуаристики із периферії до центру: «Література спогадів, листів, роздумів веде пряму розмову про людину. Хронікальна й інтелектуальна, мемуарна й філософська, вона подібна до поезії відкритою і настійливою присутністю автора. Гостра її діалектика – у свободі вираження і несвободі вигадки, обмеженої дійсно минулим» [1, 91]. Крім того, листи відкриті різним стилям й відіграють важливу роль у пізнанні людської особистості. Епістола XX століття зазнає еволюційних змін, зокрема впливу феномену індивідуального, набуває рис психологічності, щирості.

Питанням поетики, рецепції епістолярного жанру й стилю присвячено праці таких вітчизняних учених-літературознавців: В. Агеевої, О. Астаф'єва, Л. Вашків, В. Галич, О. Галича, В. Гладкого, Л. Грицик, Р. Гром'яка, А. Гуляка, Т. Гундорової, В. Дончика, В. Дудка, М. Жулинського, Л. Задорожної, В. Качкана, Ф. Кейди, Ю. Коваліва, Я. Козачка, Ю. Корзова, М. Коцюбинської, Ю. Кузнецова, В. Кузьменка, Ж. Ляхової, Г. Мазохи, М. Наєнка, М. Назарука, А. Погрібного, В. Святюця, Г. Семенюка, Г. Сивоконя, М. Сулими, А. Ткаченка, В. Ткачівського, М. Ткачука, П. Федченка, Л. Шевченко, Н. Шляхової, Г. Штоня, В. Яременка та студії інших науковців.

З усього багатства епістолярної спадщини кінця XIX – початку XX століть епістолярій «сонцепоклонника» української літератури М. Коцюбинського – один із найпоетичніших, але разом з тим позначений високим ступенем дискусійності і навіть контроверсійності.

Епістолярна спадщина М. Коцюбинського – понад 600 листів, звернених до двох коханих жінок письменника: дружини Віри Дейші і Олександри Аплаксіної, другої коханої митця, епістолярний роман з якою тривав 10 років. Особливість цього листування посилюється тим фактом, що подорожуючи Європою чи відпочиваючи в Карпатах, письменник одночасно листується із двома жінками, розповідаючи про одні й ті ж самі події. Але як відрізняються тональності цих листів, їх образність, поетикальні особливості й наратологічні моделі – питання мало досліджене в українському літературознавстві, що й визначає актуальність нашого дослідження. Відповіді на деякі із цих питань пропонуються в дослідженнях Павличко «Пристрасть і їда: особиста драма М. Коцюбинського» [6], М. Коцюбинської «Листи і люди» [2], в передмові видання листів М. Коцюбинського до дружини В. Панченка [5].

Мета нашого дослідження – визначити стильові доміанти та поетикальні особливості епістолярної прози письменника, а також варіативність наратологічних моделей у листах до двох коханих жінок письменника – Віри Дейші й Олександри Аплаксіної.

Символічно, що кохання письменника і його співробітниці О. Аплаксіної розпочалося із короткого листа-вибачення, який одного ранку 1904 року вона знайшла у себе на робочому столі: «Не сердитесь на мене. Я винуват тільки в том, что Вас люблю, горячо и искренне...» [3, с. 7]. Цими словами розпочався другий епістолярний роман українського модерніста. Збереглося 335 листів до О. Аплаксіної, однак їх оприлюднення мало також свою історію. Так, за підтримки Академії наук України побачив світ том цих листів, але згодом, через моральні принципи соцреалізму, він був вилучений із читацького обігу і надовго потрапив до спецфондів забороненої літератури. Повне зібрання цих листів, впорядковане літературознавцем В. Панченком, стало доступним для читацької аудиторії лише 2008 року.

У 1904 році, коли життя письменника опинилося між двох світів кохання, листування із дружиною не велося, бо сім'я проживала разом, але вже 1905 р. Коцюбинський подорожував Європою й одночасно надсилав листи двом жінкам. За допомогою зіставного методу дослідження спробуємо провести деякі паралелі між текстами цих листів на образному, наратологічному й прагматичному рівнях тексту.

Так, у листах до дружини письменник продовжує реалізовувати свій інстинкт батьківства через епістолярне звертання «доню», «дитино». Тобто митець надалі утверджує свою роль глави, батька великого сімейства. У ранньому епістолярію ролі батька – доньки, матері – сина між двома закоханими постійно варіюються навіть у рамках одного листа. Так, на початку листа письменник звертається до коханої «доню», а підписує його ніжно-дитячим «твій Муся». Такий наративний код тексту через зміну ролей організовує текст в двох часових площинах: минулого, в якому романтично закоханий хлопчик Муся сам потребує опіки, і теперішнього, в якому письменник зі зрілою авторською свідомістю виступає главою й опікуном великого сімейства.

Якщо відтінок любові до дружини Віри в листах письменника позначений піклуванням, то відтінок любові до Олександри Аплаксіної відрізняється вдало завуальованим еротичним підтекстом у вигляді метамови, зрозумілої тільки для двох. Прикметно, що значно молодшу від себе Олександрю він жодного разу не назвав у своїх листах донею.

Сім'я в тексті листа концептуалізується як основна життєва опора. Інтимний діалог двох переростає в діалог «Я – сім'я», часто позначений текстуальними маркерами «дім», «турбота», «піклування», «добробут», «спокій», «опіка», наприклад: «Турбує мене, що немає од тебе листів. Що там вдома? Чи здорові? Чи не сталося чого? Коли б хоч словечко. Дуже скучаю за домом» (Берлін, 11.05.1905) [7, 168], «Скучаю за домом. Так хочеться вас всіх побачити. Поцілуй діточок» (Флоренція, 23.05.1905) [7, 168]. У розлуці з рідними зринає і ностальгія за колишньою сімейною ідилією, що збереглася лише в давніх листах до дружини, тому й зізнається, що перечитує її старі листи. Але, вочевидь, непомітно й для самого автора, дієслівні форми стають умовними: «Ні, рішуче я вже хочу додому. Скучив страшенно, більше, ніж торік у Криму, бо тоді ми вдвох були. Як би добре було нам разом» (Мілан, 10.06.1905) [7, 175] або «Хотів би бути дома швидше, та не знаю, чи встигну на 10» (Женева, 13.06.1905) [7, 177]. Причина цих умовностей поки що була відома лише Коцюбинському.

У листах до дружини 1905 року на текстовому рівні можна відслідкувати появу комплексу вини перед Вірою, перед всією сім'єю. Можливо, саме цей психічний деструктивний фактор поступово підривав здоров'я письменника. До зустрічі з Аплаксіною листи до Віри Дейші завжди розпочинались на мажорних тонах, з окличних інтонацій, наприклад: «Моя ти Вірунечко мила!», «Спасибі тобі велике за лист. Я хоч на хвилику спочив душею», «Голубко моя єдина, спасибі тобі. Я так зрадив, діставши від тебе аж три листи», «Люба моя Вірунечко! Вчора було для мене таке свято, якого я давно вже не мав: дістав аж три листи од тебе». Тобто, в зачинах листів до дружини раннього періоду постійно відчитується мотив вдячності – за її любов, підтримку, опіку, а серед наративних моделей домінує модель

«Ти-форма», тобто текстуальне «я» письменника виступає лише тлом, а центром авторської інтенційності є дружина Віра. У листах 1905 р., через постійно присутній комплекс вини, нарративна модель змінюється на «Я-форму» через постійні просьби вибачення, а в деяких листах традиційні колись різноваріантні поетичні звернення взагалі відсутні, лист ніби стає словесною формою самоаналізу для письменника, його текстуальне «я» наповнює собою весь текст епістоли, перетворюючи адресата на пасивного спостерігача калейдоскопу його творчих вражень.

Текстовими проявниками комплексу вини в епістолярію 1905 року стають форми вибачень й розгалужене семантичне поле лексеми «жаль». Наприклад, у листі від 25.05 1905 р. із Риму: «Вибачай, дорога дитино, що хоч вчора надвечір приїхав до Риму, не встиг зараз написати... Так жалкую, що не намовив тебе їхати зо мною, не можу собі вибачити...» [7, 170–171]; «Вибачай, Вірунечко моя дорога й кохана, що я два дні не писав до тебе» [7, 174]; «Вибачай, дорога Вірунечко, що вчора не писав» [7, 176]; «Хай мама вибачить, що не поздоровив її на іменини: мушу признати, що забув: таке якесь життя неспокоїне, вічно щось треба, треба кудись бігти, щось оглянути» [7, 173]. Якщо в ранньому листуванні Коцюбинського із дружиною наратор є носієм фемінного типу мислення, основними наратологічними характеристиками якого є надмірна чуттєвість, емоційність, ностальгійний мотив, то в листах після 1905 року із цих наратологічних характеристик залишається лише трагедійно-ностальгійний мотив. У порівнянні з листами до дружини попередніх років, листи 1905 року значно лаконічніші, менш експресивні, позначені мотивом туги, неспокою, ностальгією. Якщо в ранньому листуванні з дружиною т. зв. «кримського періоду» автор намагався згадати про кожну деталь, подавав розлогі пейзажні описи, через що ці листи деякі літературознавці називають скалками «поезій в прозі». Гадаємо, що подорож Європою у 1905 році була не меш захопливою, але листи стають скупими на описи вражень. Письменник сам пояснює лаконізм епістол то браком часу, то надзвичайністю вражень, про які розповідь після повернення особисто. Однак, на нашу думку, змінилася насамперед

авторська інтенційність: в листах після 1905 головна мета письменника не розповісти, а радше зберегти діалог.

Прохолодність стосунків між дружиною у 1905 році текстуально проявляється і в підписах листів з Європи. Так, традиційне «Твій Муся» в деяких листах замінюється на просто «Муся», або ж підпис взагалі відсутній. Але з роками, коли пристрасті поступово влягалися, знову відновився підпис «Твій Муся». У листах до О. Аплаксіної з'являється підпис «Твій» (листування велося російською мовою), а своє дитяче Муся спочатку залишив для лише листування з дружиною, але з 1910 року в листи до Аплаксіної також перекочує підпис «Твій Муся». Крім того, в листах до Аплаксіної письменник часто обриває фразу на півслові, залишаючи простір для інтриги, таємниці, недомовленості: «Сердце мое, люблю тебя. Будь здорова, береги себя, поправляйся и не забывай твоего...» [3, 164]. Спільним епістолярним звертаннями у листах до обох жінок можна назвати народнопоетичний вокатив «голубко», а спільним міфопоетичним концептом епістолярної спадщини письменника можемо вважати сакральний концепт «сонце» – основний концепт і белетристики автора. Так, у своїх спогадах Аплаксіна згадує, що митець часто говорив їй: «Мій бог – сонце» [3, 255]. Відсутність сонця пригнічує митця, все довкола сіріє, а меланхолійні мотиви все частіше прориваються на сторінки листа. Так, в листі до дружини із Риму Коцюбинський пише: «Коли б вже раз побачити справжнє італіянське сонце і небо, а то більше сіро» [7, 171]. Дослідження концепту «сонце» як сфери сакрального в листах письменника до обох жінок потребує окремого літературознавчого аналізу, що й буде перспективою нашого дослідження у подальших розвідках.

Отже, дослідження епістолярної спадщини Коцюбинського крізь призму наратологічного роздвоєння між двома світами – двома коханими жінками письменника – дозволяє літературознавцям додати нові штрихи до реконструкції його авторського психопортрету. Порівнюючи листи до двох жінок, можемо стверджувати, що через постійно присутній комплекс вини в листах до дружини з 1905 року нарративна модель змінюється на із

«Ти-форми» на «Я-форму», текстуальне «я» наповнює собою весь текст епістоли, перетворюючи адресата на пасивного спостерігача калейдоскопу його творчих вражень. Після появи в житті письменника Аплаксіної зазнає змін й авторська інтенційність. Основна мета листів до Віри Дейші – не розповісти, а зберегти діалог.

Список використаної літератури

1. Гинзбург Л. О документальной литературе и принципах построения характера / Л. Гинзбург // Вопросы литературы. — 1970. — №7. — 62—91.
2. Коцюбинська М. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. — К. : «Дух і література», 2009. — 582 с.

3. Коцюбинський М. Листи до Олександри Аплаксіної / М. Коцюбинський. — К. : Критика, 2008. — 639 с.
4. Михида С. Д. Реконструкція психологічних портретів українських письменників кінця XIX — початку XX століття на основі мегатексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури» / С. Д. Михида. — К., 2013. — 40 с.
5. Панченко В. «Мені краще бути самотнім...» / В. Панченко // Я так поріднився з тобою... Листи до дружини / упоряд. О. Єрмоленко та ін. — К. : Ярославів Вал, 2007. — С. 4—17.
6. Павличко С. Д. Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського / С. Д. Павличко // Сучасність. — 1994. — №2. — С. 142—155.
7. Я так поріднився з тобою... Листи до дружини / упоряд. О. Єрмоленко та ін. — К. : Ярославів Вал, 2007. — 392 с.

А. В. ИЛЬКИВ

МЕЖДУ ДВУХ МИРОВ: ПОЭТИКА ИНТИМНОГО ЭПИСТОЛЯРИЯ МИХАИЛА КОЦЮБИНСКОГО

В статье исследуется поэтика интимных писем Михаила Коцюбинского с позиции психоанализа на материале его эпистолярного романа. Определяются стилевые доминанты эпистолярной прозы сквозь призму импрессионистической манеры письма и намеренности адресанта, а также изменчивость нарратологических моделей в письмах к обеим любимым женщинам писателя.

Ключевые слова: письмо, стилевая доминанта, эпистолярный роман, эпистолярная проза, психоанализ.

А. ІЛКІВ

BETWEEN TWO WORLDS: THE POETICS OF INTIMATE LETTERS BY MYKHAYLO KOTSIUBYNSKYI

In the article the poetics of intimate correspondence by Mykhaylo Kozyubynskiy from the standpoint of psychoanalysis on the material of his epistolary romance is researched. The stylish dominating ideas of epistolary prose through the prism of impressionistic manner of writing and intention of sender are determined.

Keywords: letter, stylish dominating idea, epistolary romance, epistolary prose, psychoanalysis.

Стаття надійшла до редколегії 1.11.2013 р.

УДК 821.161.2-95(79)

Л. В. ЙОЛКІНА, О. В. ЧОРНОБАЄВ

ШЛЯХИ ЗРОСТАННЯ ПОЕТИЧНОГО ХИСТУ ЛЕОНІДА ПОЛТАВИ

У статті визначено етапи становлення поетичного стилю Леоніда Полтави, окреслено основні впливи та доміанти творчості митця, проаналізовано специфіку віршових збірок автора.

Ключові слова: ліричний герой, стиль, поезія.

Свого часу Юрій Шерех-Шевельов висловив слушну думку про необхідність перечитати все написане Леонідом Полтавою, щоби вибрати досить цінні писання митця, і ці тексти претендували б хоч і на скромне, але своє власне місце в історії української літератури. Настав час, коли творчістю Леоніда Пархомовича (творчий псевдонім Леонід Полтава) зацікавились дослідники материкової України. Упродовж кількох десятиліть виходять окремі наукові статті, присвячені цьому авторові, побачили світ видання його творів з розлогі-

ми вступними статтями, художні тексти письменника увійшли до шкільних програм. Серед дослідників різножанрового доробку автора – С. Немченко, В. Погребенник, М. Слабошпицький, Д. Чередниченко, В. Юрченко та ін.

Мета нашої статті – окреслити основні етапи становлення Леоніда Полтави – поета, визначити особливості стилю митця в різні періоди його творчості.

Становлення Леоніда Полтави як поета можна поділити на три періоди: довоєнний період, ранній екзильний період та період